

УДК 902(477.46/.65):929 М.Якимович

DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2020-2-54-41>

МЕЧИСЛАВ ЯКИМОВИЧ: СТОРІНКИ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ

В. Г. Грінченко

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

grvi63@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2852-3650>

ResearcherID: R-9928-2018

Ключові слова: Мечислав Якимович, біографія, наукова діяльність, археологія, музейна справа.

У статті висвітлюються деякі аспекти наукової біографії вітчизняного вченого – Мечислава Костьовича Якимовича (? – 1945), пов'язані з його археологічною і музейною діяльністю. Автор мав на меті узагальнити вже наявні в окремих публікаціях факти і аналітичні судження про археологічні дослідження цього вченого у різні роки та залучити і проаналізувати деякі нові матеріали, що переважно стосуються його музейної діяльності.

Згадуються археологічні експедиції, в яких він брав участь, починаючи з кінця XIX століття, і які проводились в різних регіонах України. Коротко охарактеризовано значення його напрацювань в археологічних дослідженнях, що стосуються різних періодів первісного та ранньокласового суспільства.

Розкриваються окремі маловідомі факти роботи М. К. Якимовича на посаді директора Уманського краєзнавчого музею в період нацистської окупації. З деяких питань його діяльності, які ще не знайшли достатнього висвітлення, автором пропонуються власні обґрунтовані версії.

MECHYSLAV YAKYMOVYCH: PAGES OF SCIENTIFIC BIOGRAPHY

V. Grinchenko

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Key words: Mechyslav Yakymovych, biography, scientific activity, archeology, museum affairs

Some key aspects of the scientific biography of a national scientist – Mechyslav Kostyovych Yakymovych (?–1945), related to his archeological and museum activities have been highlighted in the article. The author's purpose was to summarize the facts and analytical judgments about the archeological researches of this scientist already available in separate disparate publications in different years; to attract and analyze some new materials, mainly concerning his museum activity.

The archaeological expeditions which he participated in since the end of the nineteenth century are mentioned, and which have been carried out in different regions of Ukraine – on the territory of modern Chernihiv, Cherkassy, Zhytomyr, Odessa, Vinnytsia, Kirovograd regions. The significance of some of his works in archeological studies relating to different periods of primeval and early class societies has been briefly outlined. New little-known facts of M. K. Yakymovych's work as a director of the Uman Regional Local Museum during the Nazi occupation have been revealed. The author offers his own substantiated versions to some questions about Yakymovych's activities that have not yet been adequately covered. The author made an assumption that the scientific activities of Meczyslaw Yakymovych during his life had not gained proper recognition in his own vision, and at the end of his life, this could be one of the reasons for the scholar's open or hidden conflict with some of his colleagues in the museum and archeological professional environments.

It is concluded that the activity of Mechyslav Yakymovych as an archaeologist and museum worker is marked by a significant amount of work and the importance of the results achieved. Under various political regimes, he was engaged in field archaeological research, restoration and conservation activities, and the promotion of museum collections. Prospects for further explorations concerning the life of Mechyslav Yakymovych are seen, in particular, in the elucidation of the key facts of his early biography, about which there is very little information yet.

Останнім часом у вітчизняній науці зростає інтерес до вивчення біографій відомих істориків, археологів, краєзнавців. Дослідження їхнього життєвого шляху, залучення нових чи маловідомих фактів поєднуються із осмисленням

внеску цих вчених у певну галузь історичного знання.

Цим зумовлюється і наше звернення до різних аспектів наукової біографії Мечислава Костьовича Якимовича (? – 1945), які пов'язані з

його археологічною і музейною діяльністю. Узагальнюючої праці, присвяченої йому, поки що немає. Окремі факти, які стосуються його археологічних досліджень та музейної практики наявні у монографіях чи дисертаціях П. Горохівського¹, О. Павлика², А. Яненка³; у статтях О. Барвінок⁴, Ю. Бут, І. Костюк та О. Якубенко⁵, М. Відейка⁶, Б. Звіздецького⁷, П. Курінного⁸, С. Магури⁹, В. Щербаківського¹⁰, С. Нестулі¹¹, О. Павлика¹², С. Переверзева,

А. Сорокун¹³ й І. Хоптинця¹⁴, З. Священко й О. Скрипник¹⁵; Д. Телегіна¹⁶, І. Фабриціус¹⁶, А. Черниша¹⁷, А. Яненко¹⁸, В. Грінченка¹⁹ та ін. В енциклопедичному словнику-довіднику Г. Мезенцевої, присвяченому дослідникам археології України²⁰, якісь відомості про нього відсутні. В «Енциклопедії Трипільської цивілізації»²¹ представлена коротка біографічна довідка про нього та інформація про деякі його дослідження.

Ми мали на меті узагальнити вже наявні в окремих публікаціях факти і аналітичні судження про археологічні дослідження цього вченого у різні роки, а також залучити і проаналізувати деякі нові матеріали, які переважно стосуються його музейної діяльності.

Рік і місце народження Мечислава Якимовича поки що нам невідомі. Його прізвище вказує на можливе польське походження вченого. До

¹ Горохівський П. І. Уманщина в епоху міді-бронзи: Монографія. Умань: ПП Жовтий, 2011. 240 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1044/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.pdf>

² Павлик О. В. Розвиток археологічної науки на теренах України в кінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Археологічний вісник Південної Росії»). Дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Переяслав-Хмельницький державний педагог. університет ім. Г. Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2018. 212 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Pavlyk_Oleksandr/Rozvytok_ar_kheolohichnoi_nauky_na_terenakh_Ukrainy_v_kintsi_KhIKh_na_pochatku_KhKh_st_za_materialam.pdf

³ Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919–1934). Київ: Нац. Києво-Печерський істор.-культ. заповідник, 2016. 368 с.

⁴ Барвінок О. Уманський краєзнавчий музей у контексті змін ідеологічних концепцій українського музейництва (1930–1950 рр.). URL: http://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/6459/1/Barvinok_O_V_DIAZ.pdf

⁵ Бут Ю. П., Костюк І. О., Якубенко О. О. Зерновик трипільський з колекції Національного музею історії України. *Науковий вісник Національного музею України*. Збірник наукових праць. Випуск 3 / Відп. ред. Б. К. Патріляк. Київ, 2018. С. 53–60.

⁶ Відейко М. Ю. Організаційний експеримент: Трипільська комісія. *Археологія і давня історія України*: Збірник наук. праць. – Київ: ІА НАН України, 2012. Випуск 9. С. 84–92. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89369/17-Videyko.pdf?sequence=1>

⁷ Звіздецький Б. А. Про кордони Древлянської землі. *Археологія*. 1989. № 4. С. 47–58.

⁸ Курінний П. До питання про трипільську культуру. *Більшовик (Київ)*. 1924, № 261, 16 листопада. С. 6. Курінний П. Монументальні пам'ятки Трипільської культури. *Трипільська культура на Україні* / УАН, Всеукраїнська Археологічна Комісія, Трипільська Комісія; за ред. В. Козловської, П. Курінного. Київ: Друкарня УАН, 1926. Випуск 1. 1926. С. 67–96 URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001798>

⁹ Магура С. Питання побуту на підставі залишків Трипільської культури. *Трипільська культура на Україні...* С. 97–112.

¹⁰ Щербаківський В. Тілопальні точки і мальована кераміка. *Трипільська культура на Україні...* – С. 119–138.

¹¹ Нестуля С. Становлення Всеукраїнського Археологічного комітету ВУАН: (середина 1920-х років); відп. ред. П. П. Толочко. Полтава: Видав. центр «Археологія», 1997. 98 с.

¹² Павлик О. В. Культура Ла-Тен в Україні. Дослідження М. К. Якимовича та М. Ф. Біляшівського за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії». *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі*: матері-

али Международной научно-практической интернет-конференции, 13-14 июня 2015 г., Переяслав-Хмельницький // Сборник научных трудов. Переяслав-Хмельницький, 2015. Випуск 1, Часть 1. С. 6–8. URL: <https://iscience.in.ua/arkhyv/13-14-yiunia-2015/history-nauki-1/4-kulturalaten-1>

¹³ Переверзев С. В., Сорокун А. А., Хоптинця І. М. Результати археологічних розвідок у зоні відчуження та на півночі Іванківського району Київської області. *Археологія і давня історія України*. 2016. Випуск 3. С. 70–84.

¹⁴ Священко З. В., Скрипник О. М. Археологія у вивченні історії Уманщини *Археологія і давня історія України*: Збірник наукових праць. Київ: ІА НАН України, 2012. Випуск 9. С. 235–239.

¹⁵ Телегин Д. Я. О культурно-териториальном членении и периодизации неолита Украины и Белоруссии. *Советская археология*. 1971. № 2. С. 3–31.

¹⁶ Фабрициус И. В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. Киев: Изд-во АН УССР, 1951. 128 с.

¹⁷ Черныш А. П. Владимирская палеолитическая стоянка. *Бюллетень комиссии по изучению четвертичного периода* № 17. Москва: Изд-во АН СССР. С. 43–51. URL: http://www.ginras.ru/library/pdf/17_1953_bull_quatern_comission.pdf

¹⁸ Яненко А. С. Музеї Київщини і Житомирщини та їх участь в археологічних дослідженнях регіону в 1945–1946 рр. (за матеріалами архіву М. Я. Рудинського). *Сіверщина в історії України*. 2014. Вип. 7. С. 304–311. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2014_7_75.

¹⁹ Грінченко В. Г. З історії Уманського музею у часи нацистської окупації (за матеріалами української окупаційної преси). *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження*. Матеріали II-ої Всеукр. наук.-практ. конференції. Черкаси, 10–11 жовтня 2019 р. С. 45–48.

²⁰ Мезенцева Г. Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник / Інститут археології НАН України, Чернігівський державний пед. інститут ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: В. П. Коваленко та ін. Чернігів: Сіверянська думка, 1997. 205 с.

²¹ Енциклопедія Трипільської цивілізації: в 2-х т. / Л. М. Новохатько (гол.) та ін. Т. 1. / Н. Б. Бурдо та ін.; гол. ред. М. Ю. Відейко. Київ: Укрполіграфмедіа, 2004. 704 с.; Т. 2. / В. І. Балабіна та ін.; відп. ред. С. М. Ляшко. Київ: Укрполіграфмедіа, 2004. 665 с.

речі, у першій половині ХХ ст. досить активно виявив себе в науці його тезка – польський археолог Роман Якимович, що народився у Юр'єві Польському Владимирської губернії, а потім переїхав до Польщі¹.

У публікаціях радянських часів М. К. Якимовича згадують серед тих дослідників періоду другої половини ХІХ – початку ХХ ст., які надали перші відомості про знахідки неолітичних матеріалів на території сучасних України та Білорусі².

Початок діяльності Мечислава Якимовича як археолога вірогідно припадає на 90-ті роки ХІХ століття, коли він ймовірно жив у Радомишлі Київської губернії (на території сучасної Житомирської області). Протягом 1896–1901 рр. ним були здійснені досить масштабні археологічні розвідки, результати яких спочатку публікували у кількох невеликих повідомленнях, а в 1903 р. вони вже були узагальнені у його великій статті «Дюнные стоянки неолитической эпохи в Радомысльском уезде Киевской губернии», вміщеній в «Археологической летописи Южной России»³.

Початок цих своїх розкопок він аргументував тим, що цей період був на той час ще малодослідженим, а також тим, що жителі навколишніх сіл руйнували цінний археологічний матеріал. Влітку, після вітряних днів, вони виходили на піщані дюни, під якими знаходилися неолітичні стоянки, та розбирали крем'яні знаряддя праці, які розтворювали на менші шматки для виготовлення кресал, а інші знахідки – кам'яні молоти та посуд – розбивали на дрібні уламки. Збір уламків проводився просто на поверхні піщаних дюн, за рахунок темного кольору знахідок, що виділялися на фоні піску⁴.

Археолог дослідив ряд стоянок датованих добою неоліту та епохою бронзи в пониззі річок Уж і Прип'ять, зокрема в околицях сіл Залісся, Янівка, Гапоновичі, Губина, Гринів, Черевач, Сухолуччя, Запілля, Рошичі, Великий Корогод, Лелів, Паришів. Протягом 1896–1901 рр. ним розвідано одинадцять стоянок, в тому числі три стоянки-майстерні⁵. Під час обстеження дюнних стоянок неолітичної епохи біля села Залісся

Якимович відкрив тут поле похоронних урн вже пізнішої – латенської культури. Його та ще Миколу Біляшівського називають серед перших, хто виявив свідчення присутності культури Ла-Тен на території сучасної України⁶.

У вересні 1900 р. Мечислав Якимович провів розкопки могильника поблизу села Ніжиловичі Радомишльського повіту. Загалом цей комплекс складався із чотирнадцяти курганів, з яких було досліджено сім. Предмети, знайдені в похованнях, вказували, що ці кургани належать до періоду Київської Русі⁷. Спосіб поховання та супровідний інвентар курганів дали підстави для висновків, що великокнязівська влада залучала вихідців з інших земель для освоєння пустуючих територій⁸.

В переліку матеріалів експедицій та досліджень Імператорської Археологічної Комісії за 1905 р. згадується, що Якимович М. К. отримав відкритий лист на розкопки в межах села Гофнунгсталь Тираспольського повіту Херсонської губернії⁹ (зараз це селище міського типу Цебрикове Великомихайлівського району Одеської області). Місцевий вчитель знайшов на схилі гори старовинне кладовище, яке налічувало понад 120 могил, і у 1905 р. Якимович дослідив двадцять з них. За висновками Археологічної Комісії ці поховання мали ногайське походження¹⁰. Із результатів його розкопок згадані рукопис звіту, опис знахідок, плани селища і розташування могильника, рисунки й фотографії розкопок, знахідок, черепів¹¹.

Одним із найвідоміших археологічних досліджень Якимовича стали розкопки у Старій Буді (на території сучасного Звенигородського району Черкаської області). У звіті Імператорської Археологічної Комісії за 1906 р. про розкопки у Київській губернії читаємо: «На М. К. Якимовича возложено было производство раскопок глиняных площадок, обнаруженных

⁶ Павлик О. В. Культура Ла-Тен в Україні ... С. 7.

⁷ Павлик О. В. Розвиток археологічної науки на теренах України ... С. 105-106.

⁸ Звіздецький Б. А. Про кордони Древлянської землі. *Археологія*. 1989. № 4. С. 51.

⁹ Перечень материалов экспедиций и исследований в фонде Императорской Археологической Комиссии Рукописного отдела научного архива Института истории материальной культуры РАН / Сост. Н. А. Белова. *Приложение: Императорская Археологическая Комиссия (1859–1917): К 150-летию со дня основания. У истоков отечественной археологии и охраны культурного наследия* / Научный ред.-сост. А. Е. Мусин. Под общей ред. Е. Н. Носова. СПб.: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2009. С. 93.

¹⁰ Фабициус И. В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. С. 46-47.

¹¹ Перечень материалов экспедиций и исследований в фонде Императорской Археологической Комиссии ... С. 93.

¹ Козловський С. К. Польські українці і українські поляки у Львівській археології 1905–1945 років. *Археологія і давня історія України*: Збірник наук. праць. Київ: ІА НАН України, 2012. Вип 9. С. 116–117.

² Телегин Д. Я. О культурно-территориальном членении и периодизации неолита ... С. 5.

³ Див.: Павлик О. В. Розвиток археологічної науки на теренах України... С. 99.

⁴ Там само.

⁵ Павлик О. В. Розвиток археологічної науки на теренах України... С. 100-101.; Переверзєв С. В., Сорокун А. А., Хоптинець І. М. Результати археологічних розвідок ... С. 70.

несколько лет тому назад в Старой Буде Звенигородского уезда. Исследователем вскрыты три площадки»¹. Найбільш цінними знахідками стали десятки «разбитых или раздавленных» посудин, і, як наголошувалося у звіті, «раскопка дала прекрасное собрание сосудов, тщательно собранных и терпеливо склеенных самим исследователем, поступившее в полном составе в Имп. Эрмитаж»². Розписний посуд з поселення Стара Буда став другим (після розкопок Володимира Антоновича біля села Кринички на Поділлі у 1891 р.) поповненням трипільської колекції Ермітажу в Петербурзі³.

В цьому ж році М. К. Якимович проводив розкопки біля села Великий Корогод Радомисльського повіту Київської губернії. Ним були досліджені три невисокі руські кургани, виявлені скелети і сліди домовин, а із речей знайдено лише залізний костиль від домовини⁴.

Згідно матеріалів цієї ж Комісії за 1907 звітний рік М. К. Якимович продовжував дослідження у селі Стара Буда, де розкопано чотири площадки, знайдено десятки посудин, кремневі праші, фрагменти статуеток та ін.⁵. Загалом поселення трипільської культури у Старій Буді на Черкащині він досліджував протягом 1906–1908 рр. Деякі археологічні матеріали із цих розкопок поповнили Російський Історичний музей, а також увійшли до експонатів Київського художньо-промислового і наукового музею (нині – Національний музей історії України)⁶.

У 1907 р. Мечислав Якимович ще проводив розкопки поблизу містечка Любеч Городнянського повіту Чернігівської губернії⁷. Також у матеріалах Комісії за 1907 р. міститься цінна для нас інформація про основний рід його занять на той час – контролер Київського акцизного

управління⁸. Отже, цілком логічним є припущення, що фахової історичної освіти, як і ряд інших дослідників-археологів, він не мав.

Остання доступна нам інформація про його діяльність як археолога в матеріалах Імператорської Археологічної Комісії – відкритий лист № 72 наданий йому 1916 р. на розкопки в межах Звенигородського, Уманського, Черкаського, Таращанського повітів Київської губернії (по лінії, де велося будівництво залізничної гілки Гришино – Ровно)⁹. Проте відомості про якісь результати в матеріалах Комісії відсутні.

Є всі підстави вважати, що в радянський час наукова діяльність М. К. Якимовича переважно була пов'язана з Уманським краєзнавчим музеєм. Офіційна дата його заснування – 14 листопада 1917 р., коли в одному із класів Уманської чоловічої гімназії відкрили першу експозицію, а у 1924 р. музей отримав статус державного та назву «Соціально-історичний музей Уманської округи» і нове приміщення. У сучасних публікаціях зазначається, що у створенні цього музею «брали участь відомі українські музеєзнавці Х. Ящуржинський, М. Якимович»¹⁰.

У 1920-х та 1930-х рр. він брав участь у польових дослідженнях музею і, напевно, якийсь час займав тут посаду штатного наукового співробітника – археолога. Незабаром після смерті М. К. Якимовича, який помер у квітні 1945 р., Уманський краєзнавчий музей звертався до Інституту археології АН УРСР з проханням «надіслати йому наукового робітника археолога, який був би обізнаний з роботою музею», наголошуючи, що до війни у музеї працював спеціальний штатний працівник-археолог, який брав безпосередню участь в експедиціях¹¹.

У 1925 р. М. К. Якимович відкрив поселення трипільської культури на околиці села Володимирівка (нині на території Новоархангельського району Кіровоградської області)¹². У 1928 р. він разом із Б. П. Безвенгліньким (тодішнім директором Уманського музею) відкрив поселення середнього етапу трипільської культури біля села Красноставка на узвишші, яке омивалося

¹ Отчет Императорской Археологической комиссии за 1906 год. С.-Пб: Типография главного управления уделов, 1909. С. 106. URL: http://www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=280§ion_code=3

² Отчет Императорской Археологической комиссии за 1906 год. С. 106-108.

³ Енциклопедія Трипільської цивілізації. Т. 2. С. 160.

⁴ Отчет Императорской Археологической комиссии за 1906 год. С. 109; Перечень материалов экспедиций и исследований в фонде Императорской Археологической Комиссии... С. 96.

⁵ Отчет Императорской Археологической комиссии за 1907 год. С.-Пб: Типограф. глав. управления уделов, 1910. С. 99-100. URL: http://www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=281§ion_code=3

⁶ Див.: Енциклопедія Трипільської цивілізації. Т. 2. С. 495–496, 548, 632; Отчет Имп. Археологической комиссии за 1907 год. С. 132.

⁷ Отчет Императорской Археологической комиссии за 1907 год. С. 100.

⁸ Там само.

⁹ Перечень материалов экспедиций и исследований в фонде Императорской Археологической Комиссии... С. 139.

¹⁰ Календар пам'ятних дат Черкащини на 2017 рік / уклад.: Л. Т. Демченко та ін.; ред. В. К. Величко. Черкаси: ОУНБ ім. Т. Шевченка, 2016. С. 60-61. URL: <http://library.ck.ua/files/2016/10/Kalendar2017.pdf>

¹¹ Яненко А. С. Музеї Київщини і Житомирщини та їх участь в археологічних дослідженнях регіону в 1945–1946 рр. С. 307.

¹² Енциклопедія Трипільської цивілізації. Т. 2. С. 104.

притокою ріки Руда¹ (на території сучасного Маньківського району Черкаської області).

У 1925 р. для організації і проведення досліджень трипільської культури була створена спеціалізована наукова установа – Трипільська комісія Всеукраїнського археологічного комітету. До складу цієї комісії на початку її діяльності увійшли академік М. Біляшівський, В. Козловська (голова), П. Курінний (секретар), М. Рудинський. Також до участі в її роботі були запрошені В. Данилевич, Є. Кричевський, М. Макаренко, С. Магура, Л. Кістяківський, В. Юркевич, О. Якубовський. 15 січня 1926 р. дійсними членами комісії було обрано М. Болтенка (Одеса), С. Гамченка (Житомир), М. Якимовича (Умань)². Оскільки М. Якимович згадується тут у прив'язці до Умані, то логічно припустити, що на той час він вже був постійним співробітником Уманського краєзнавчого музею. Можливо цьому свого часу посприяв секретар Трипільської комісії Петро Курінний, який у період 1917–1923 рр. очолював цей музей, а потім працював у Києві.

Комісія припинила свою діяльність на початку 1930-х років. За період свого існування вона видала перший та єдиний випуск збірника наукових праць – «Трипільська культура на Україні» (1926) (за ред. В. Козловської та П. Курінного). В передмові до нього редакція наголошувала, що, незважаючи на своєчасні заходи Української Академії наук, вона не змогла використати у збірнику матеріали В. М. Доманицького, М. К. Якимовича та С. С. Гамченка, «котрі свого часу надійшли до Археологічної комісії в Ленінграді і тепер недосяжні для українських дослідників»³.

Разом з тим у статтях, вміщених в цьому науковому збірнику, ми загалом нарахували дев'ять згадок про дослідження М. Якимовича. Всі вони стосувались його розкопок 1906–1908 рр. у Старій Буді і були представлені у статтях П. Курінного «Монументальні пам'ятки Трипільської культури»⁴, С. Магури «Питання побуту на підставі залишків Трипільської культури»⁵, В. Щербаківського «Тілопальні точки і мальована кераміка»⁶. Зокрема, П. Курінний називає

Якимовича в числі дослідників, які «чи не найкраще обслідували» наземні житла трипільської культури⁷. А ще раніше, у своїй статті в київській газеті «Більшовик», присвяченій трипільській культурі, він згадує розкопки Якимовича у Старій Буді 1906–1907 рр. серед примітних фактів, якими характеризується «систематична дослідча праця над рештками трипільської культури на Україні» з 1905 по 1924 рік⁸.

У 1925–1928 рр. Мечислав Якимович здійснював розкопки пам'ятки трипільської культури в урочищі «Кизими» понад кручею на захід від села Захватівки (Червоний Кут) Тернівського району Уманської округи (нині – Теплицького району Вінницької області) і, як потім зазначав в 1930 р. у своїй статті, «увесь здобутий археологічний матеріал» передано до Уманського музею⁹. Під час цих розкопок знайдено чимало фрагментів мальованого і простого глиняного посуду, досліджені залишки кількох споруд. Наприкінці своєї публікації Якимович зробив висновок: «Руїн великих трипільських споруджень тут не спостережено. Можна припустити, що багато речей трипільської культури загинуло тут при експлуатаванні кручі. Отже, якщо і була тут оселя, то вона була дуже невелика»¹⁰. До цієї цитати додамо від себе, що слово «оселя» в даному випадку Якимович явно вживає у значенні «селище», «поселення».

Після невеликої перерви в музейних експедиційних дослідженнях протягом першої половини 1930-х рр. М. К. Якимович у 1936–1940 рр. здійснював розвідки та розкопки на Уманщині (зокрема, у вже згаданому селі Володимирівка)¹¹. Дослідниця Анна Яненко, яка, опираючись на матеріали Наукового архіву Інституту археології НАНУ, згадує про цей факт у своїй монографії, також наводить і важливе для нас повне ім'я дослідника – Мечислав Костьович Якимович¹².

У травні 1939 року на III-й науковій конференції з проблем вивчення четвертинного періоду, яка проходила у Києві, М. К. Якимович виступав з доповіддю «о следах палеолитических стоянок и фаунистических находках у

¹ Горохівський П. І. Уманщина в епоху міді-бронзи. С. 220; Енциклопедія Трипільської цивілізації. Т. 2. С. 37, 262.

² Відейко М. Ю. Організаційний експеримент: Трипільська комісія. С. 85; Нестуля С. Становлення Всеукраїнського Археологічного комітету ВУАН... С. 44.

³ Трипільська культура на Україні... С. IV.

⁴ Курінний П. Монументальні пам'ятки Трипільської культури. Там само. С. 68, 84, 89;

⁵ Магура С. Питання побуту на підставі залишків Трипільської культури. Там само. С. 106.

⁶ Щербаківський В. Тілопальні точки і мальована кераміка. Там само. С. 125, 127, 131, 134, 138.

⁷ Курінний П. Монументальні пам'ятки Трипільської культури. Там само. С. 83–84.

⁸ Курінний П. До питання про трипільську культуру. Більшовик (Київ). 1924, № 261, 16 листопада. С. 6.

⁹ Якимович М. Археологічні дослідження біля с. Захватівки (Червоний Кут) Тернівського р. Гуманської окр. з рр. 1925–1928. Хроніка археології та мистецтва. 1930. Ч. 1. С. 37, 40. URL: http://www.vgosau.kiev.ua/load_period-sb/HrAM_1.pdf

¹⁰ Там само. С. 40.

¹¹ Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919–1934). С. 92, 93.

¹² Там само. С. 93.

с. Владимировки Уманського району и с. Куты Бугського району»¹.

Завершальний етап життя і діяльності М. К. Якимовича припадає на роки Другої світової війни і переважно пов'язаний з періодом нацистської окупації Уманщини. В цей час він працював директором музею. 16 жовтня 1941 р. газета «Уманський голос» в рубриці «Листи до редакції» публікує замітку «Уманський музей напередодні відкриття» за підписом «Директор музею М. Якимович». В ній, зокрема, зазначалося, що музей зараз закінчує роботу над експозицією художнього відділу, до утворення якого «треба було реставрувати багато картин, які без цієї роботи далі псувалися б та справляли б неприємне враження на глядача»².

Автор наголошував, що до нинішньої експозиції «майже 90% картин за більшовиків було списано та призначено до знищення, бо вони нібито не відповідали більшовицькому режимові й ідеології», також підкреслював, що археологічний відділ музею «має унікальні експонати, здобуті мною особисто», цінність яких зростає тому, що вони місцевого походження і являють собою багатий матеріал для історії Уманщини³.

Починаючи з 30 листопада 1941 р., Уманський музей було відкрито для відвідування. У газетній замітці за підписом Якимовича зазначалося, що музей відкривається «після капітального ремонту приміщення» та «реставрації більшості експонатів» і має два відділи: історичний та відділ мистецтва⁴. Дуже коротко Якимович охарактеризував структуру музею і його експозицію: історичний відділ поділяється на археологічний та історичний підвідділи; відділ мистецтва експонує роботи фламандської та італійської шкіл, порцеляну (німецьку, українську, французьку, англійську), а також має оригінальні малюнки XIX століття⁵.

Більш детальна характеристика колекції музею була представлена в газеті «Уманський голос» у статті «Перлини нашого музею» автором, що підписався скорочено «Ю. Р.». Він констатує, що в музеї зібрані експонати з різних епох, з різних галузей життя і творчості людства. При цьому зазначає: «Немало експонатів є з минулого України, з перших поселень людей на території України. На особливу увагу заслуговують в

цій галузі праці директора музею п. Якимовича, що мають велику наукову цінність не тільки для Умані, а й для України (ранній і пізній палеоліт)»⁶.

В газетній замітці за 12 липня 1942 р. йшлося про те, що в Паланському лісі (поблизу Умані) під час оранки знайдені цікаві речі часів слов'янської культури кінця XIV ст. – уламок великого меча, двох списів та металевого знаряддя для обробки землі на зразок мотиги. На місці, де знайшли ці речі, виявили і сліди осель. Вказано, що знахідка була передана до історичного відділу Уманського музею, і «директор музею п. Якимович «незабаром має зробити археологічну розвідку в Паланському лісі»⁷.

У серпні 1943 року в чотирьох номерах газети «Уманський голос» було опубліковано велику статтю Мечислава Якимовича під назвою «Уманський парк Софіївка»⁸. Початок статті (надрукований у номері за 5 серпня) був підписаний «В. Якимович», однак немає сумнівів, що це лише опечатка.

Наприкінці 1943 р. кращі експонати Уманського краєзнавчого музею (в тому числі близько 2100 одиниць зберігання трипільських старожитностей) було вивезено до Німеччини⁹. Загальна кількість втрачених експонатів становила 12436 одиниць вартістю 7 млн. карбованців (за цінами 1945 р.)¹⁰. Лише частину з них (менш цінних) у 1948 р. було повернуто до музею¹¹.

Однак робота музею продовжувалась. В одній із публікацій читаємо, що вже через 20 днів після визволення, 30 березня 1944 р., музей відчинив свої двері для відвідувачів і що на його чолі «став колишній співробітник археолог М. К. Якимович»¹². Проте в статті Анни Яненко, на основі листів, надісланих у травні-червні 1945 р. вже новим директором Уманського краєзнавчого музею М. Десятником до Інституту археології АН УРСР, зазначено, що музей відновив свою роботу у червні 1944 р., поступово

¹ Трусова С. А. III-я конференція по изучению палеолита. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры. Выпуск 3. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1940. С. 47.

² Якимович М. Уманський музей напередодні відкриття. *Уманський голос*. 1941. № 13, 16 жовтня. С. 3.

³ Там само.

⁴ Якимович. До відкриття Уманського музею. *Уманський голос*. 1941. № 26, 30 листопада. С. 3.

⁵ Там само.

⁶ Ю. Р. Перлини нашого музею. *Уманський голос*. 1942, № 96, 29 листопада. С. 4.

⁷ Місцева хроніка. *Уманський голос*. 1942, № 56, 12 липня. С. 4.

⁸ Див.: Якимович В. Уманський парк Софіївка. *Уманський голос*. 1943, № 61, 5 серпня; Якимович М. Уманський парк Софіївка. *Там само*. № 62, 8 серпня; Якимович М. Зазнач твір. *Там само*. № 63, 12 серпня; Якимович М. Зазнач твір. *Там само*. № 64, 15 серпня.

⁹ Енциклопедія Трипільської цивілізації. Т. 2. С. 558.

¹⁰ Календар пам'ятних дат Черкащини на 2017 рік. С. 61.

¹¹ Барвінок О. Уманський краєзнавчий музей у контексті змін ідеологічних концепцій українського музейництва (1930–1950 pp.).

URL: http://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/6459/1/Barvinok_O_V_DIAZ.pdf

¹² Календар пам'ятних дат Черкащини на 2017 рік. С. 62.

приводячи до ладу й розширюючи свої відділи¹. З цієї ж статті дізнаємось і про деякі деталі завершального періоду життя М. К. Якимовича.

М. Десятник повідомляв, що у фондах музею залишилися лише незначна кількість археологічних матеріалів, зокрема предмети кам'яного, мідно-бронзового віків і скіфської культури, які були зібрані під час досліджень 1936–1940 рр. на Уманщині за участі наукового співробітника музею М. К. Якимовича. Зазначав, що музей планував провести у 1945 р. розкопки у селах Володимирівка, Кути, Паланка, але у квітні 1945 р. Якимович помер, і через брак фахівця-археолога ці роботи були скасовані².

В березні 1946 р. ученому секретареві Інституту археології АН УРСР М. Я. Рудинському були надіслані списки археологічних колекцій та безпаспортних археологічних предметів Уманського краєзнавчого музею і ще деякі матеріали М. К. Якимовича із супровідним листом новопризначеного директора музею А. Г. Лаути. Список колекцій був цілком складений із знахідок М. К. Якимовича періоду 1936–1940 рр. Всі вони були пов'язані з його розкопками на Уманщині у селах Володимирівці, Сушківці, Томашівці. Серед безпаспортних археологічних предметів також були і матеріали, знайдені ним в різний час на Уманщині³.

В одному з листів до М. Я. Рудинського А. Г. Лаута повідомляв, що особисто переглянув фонди і документи, щоб упевнитися, чи залишилися у музеї рукописи М. К. Якимовича, але цих матеріалів не виявив. Директор також зазначав, що за словами співробітників музею «перед своєю смертю Якимович багато колекцій знарядь праці первісного суспільства (палеоліт, неоліт, трипільська культура), здобуті ним з розкопок у 1939–1940 рр., виніс із музею і невідомо де дів. У цей час він був директором музею. Якимович, передчуваючи у старості незадовільний стан свого здоров'я, у розмовах з деякими співробітниками музею висловлював своє незадоволення на адресу музею, і не хотів, щоб після його смерті музей мав які-небудь його праці»⁴.

На основі вищезазначених фактів, можемо висловити припущення, що діяльність Мечислава Якимовича за життя не здобула в його власному баченні належного визнання, і під кінець життєвого шляху це могло стати однією з причин відкритого чи прихованого конфлікту науковця з деякими колегами у музейному, а також

археологічному професійному середовищі. Окрім процитованого фрагменту листа до цієї думки нас схиляє виразне акцентування на його особистому внеску у поповненні Уманського музею унікальними експонатами, що відобразилося у вже згаданих нами вище публікаціях у місцевій пресі періоду нацистської окупації.

Ймовірно, непрямим підтвердженням такого припущення буде і той факт, що Петро Курінний, який емігрував з України наприкінці 1943 р., супроводжуючи вивезені в Німеччину музейні матеріали, а пізніше видав свою книгу «Історія археологічного знання про Україну», жодним словом не згадує у ній про Мечислава Якимовича, хоча у своїх публікаціях 1920-х рр., як вже зазначалося вище, на нього посилався і вказував на його здобутки. Можливо у цій книзі, яку автор визначив як найкоротший конспект лекцій для студентів Українського Вільного Університету, М. Якимовичу просто не знайшлося місця, але ж себе П. Курінний згадує у ній неодноразово і, зокрема, досить детально висвітлює свою роль в археологічному житті України⁵. Тому версія про якийсь конфлікт М. Якимовича з П. Курінним має, як нам уявляється, право на існування.

Отже, діяльність Мечислава Якимовича як археолога та музейного працівника припала на період кінця XIX – першої половини XX століть й відзначається значним обсягом проведеної роботи і вагомістю досягнутих результатів. За різних політичних режимів він активно займався польовими археологічними дослідженнями, які проводились на території сучасних Чернігівської, Черкаської, Житомирської, Одеської, Кіровоградської, Вінницької областей, а також реставраційною та пам'яткоохоронною діяльністю, пропагандою музейних зібрань.

Перспективи подальших розвідок, які стосуються життєвого шляху Мечислава Якимовича, вбачаємо, зокрема, у з'ясуванні ще невідомих фактів його ранньої біографії. В цьому плані вважаємо за доцільне звернення до архівів Житомирської та Київської областей. Також не виключаємо можливостей для деталізації окремих аспектів його діяльності як археолога і музейного працівника на основі залучення нових архівних матеріалів.

¹ Яненко А. С. Музеї Київщини і Житомирщини та їх участь в археологічних дослідженнях регіону в 1945–1946 рр. С. 307.

² Там само.

³ Там само. С. 306–307.

⁴ Там само. С. 308.

⁵ Див.: Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. Мюнхен, 1970. С. 107–109. URL: [http:// diasporiana.org.ua/istoriya/4595-kurinni-p-istoriya-arheologichnogo-znannya-pro-ukrayinu/](http://diasporiana.org.ua/istoriya/4595-kurinni-p-istoriya-arheologichnogo-znannya-pro-ukrayinu/)

References

- Barvinok O. Umanskij krayeznavchij muzej u konteksti zmin ideologichnih koncepcij ukrajinskogo muzejnictva (1930–1950 rr.). URL: http://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/6459/1/Barvinok_O_V_DIAZ.pdf
- But Yu. P., Kostyuk I. O., Yakubenko O. O. Zernovik tripilskij z kolekciji Nacionalnogo muzeyu istoriyi Ukrayini. Naukovij visnik Nacionalnogo muzeyu Ukrayini. Zbirnik naukovih prac. Vipusk 3 / Vidp. red. B. K. Patrilyak. Kiyiv, 2018. S. 53–60.
- Videjko M. Yu. Organizacijnij eksperiment: Tripilska komisiya. Arheologiya i davnya istoriya Ukrayini: Zbirnik nauk. prac. Kiyiv: IA NAN Ukrayini, 2012. Vipusk 9. S. 84–92. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89369/1-Videjko.pdf?sequence=1>
- Gorohivskij P. I. Umanshina v epohu midi-bronzi: Monografiya. Uman: PP Zhovtij, 2011. 240 s. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1044/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.pdf>
- Grinchenko V. G. Z istoriyi Umanskogo muzeyu u chasi nacistiskoy okupaciji (za materialami ukrajinomovnoyi okupacijnoyi presi). Kulturno-istorichna spadshina Ukrayini: perspektivi doslidzhennya ta tradicii zberezheniya. Materiali II-oyi Vseukrajinskoyi naukovopraktichnoyi konferenciyi. Cherkasi, 10–11 zhovtnya 2019 r. S. 45–48.
- Enciklopediya Tripilskoyi civilizaciyi: v 2-h t. / L. M. Novohatko (gol.) ta in. T. 1. / N. B. Burdo ta in.; gol. red. M. Yu. Videjko. Kiyiv: Ukrpoligrafmedia, 2004. 704 s.
- Enciklopediya Tripilskoyi civilizaciyi: v 2-h t. / L. M. Novohatko (gol.) ta in. T. 2. / V. I. Balabina ta in.; vidp. red. S. M. Lyashko. Kiyiv: Ukrpoligrafmedia, 2004. 665 s.
- Zvizdeckij B. A. Pro kordoni Drevlyanskoyi zemli. Arheologiya. 1989. № 4. S. 47–58.
- Kalendar pam'yatnih dat Cherkashini na 2017 rik / uklad.: L. T. Demchenko ta in.; red. V. K. Velichko. Cherkasi: OUNB im. T. Shevchenka, 2016. 64 s. URL: <http://library.ck.ua/files/2016/10/Kalendar2017.pdf>
- Kozlovskij S. K. Polski ukrajinci i ukrajinski polyaki u Lvivskij arheologiyi 1905–1945 rokiv. Arheologiya i davnya istoriya Ukrayini: Zbirnik naukovih prac. Kiyiv: IA NAN Ukrayini, 2012. Vipusk 9. S. 116–122.
- Kurinnij P. Do pitannya pro tripilsku kulturu. Bilshovik (Kiyiv). 1924, № 261, 16 listopada. S. 6.
- Kurinnij P. Istoriya arheologichnogo znannya pro Ukrainu. Myunhen, 1970. 138 s. URL: <http://diasporiana.org.ua/istoriya/4595-kurinnij-p-istoriya-arheologichnogo-znannya-pro-ukrainu/>
- Kurinnij P. Monumentalni pam'yatki Tripilskoyi kulturi. Tripilska kultura na Ukraini = La culture de tripolie en Ukraine / UAN, Vseukrajinska Arheologichna Komisiya, Tripilska Komisiya; za red. V. Kozlovskoyi, P. Kurinnogo. Kiyiv: Drukarnya UAN, 1926. Vipusk 1. 1926. S. 67–96 URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001798>
- Magura S. Pitannya pobutu na pidstavi zalishkiv Tripilskoyi kulturi. Tripilska kultura na Ukraini... S. 97–112.
- Mezenceva G. G. Doslidniki arheologiyi Ukrayini: Enciklopedichnij slovník-dovidnik / Institut arheologiyi NAN Ukrayini, Chernigivskij derzh. ped. institut im. T. G. Shevchenka; redkol.: V. P. Kovalenko ta in. Chernigiv: Siverjanska dumka, 1997. 205 s.
- Misceva hronika. Umanskij golos. 1942, № 56, 12 lipnya. S. 4.
- Nestulya S. Stanovlennya Vseukrajinskogo Arheologichnogo komitetu VUAN: (seredina 1920-h rokiv); vidp. red. P. P. Tolochko. Poltava: Vidavn. centr «Arheologiya», 1997. 98 s.
- Otchet Imperatorskoj Arheologicheskoy komissii za 1906 god. S.-Pb: Tipografiya glavnogo upravleniya udelov, 1909. 170 s. URL: http://www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=280§ion_code=3
- Otchet Imperatorskoj Arheologicheskoy komissii za 1907 god. S.-Pb: Tipografiya glavnogo upravleniya udelov, 1910. 157 s. URL: http://www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=281§ion_code=3
- Pavlik O. V. Kultura La-Ten v Ukraini. Doslidzhennya M. K. Yakimovicha ta M. F. Bilyashivskogo za materialami chasopisu «Arheologichnij litopis Pivdennoyi Rosiyi». Aktualnye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire: materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy internet-konferencii, 13–14 iyunya 2015 g., Pereyaslav-Hmel'nickij // Sbornik nauchnyh trudov. Pereyaslav-Hmel'nickij, 2015. Vyp. 1, Ch. 1. S. 6–8. URL: <https://iscience.in.ua/arkhyv/13-14-yiunia-2015/history-nauki-1/4-kulturalaten-1>
- Pavlik O. V. Rozvitok arheologichnoyi nauki na terenah Ukrainy v kinci HIIH – na pochatku HH st. (za materialami chasopisu «Arheologichnij visnik Pivdennoyi Rosiyi»). Dis... kand. ist. nauk: 07.00.01/ Pereyaslav-Hmel'nickij derzhavnij ped. universitet im. G. Skovorodi. Pereyaslav-Hmel'nickij, 2018. 212 c. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Pavlyk_Oleksandr/Rozvytok_arkheologichnoi_nauky_na_terenakh_Ukrainy_v_kintsi_KhIKh_na_pochatku_KhKh_st_za_materialam.pdf
- Pereverzyev S.V., Sorokun A.A., Hoptinec I.M. Rezultati arheologichnih rozvidok u zoni vidchuzhennya ta na pivnochi Ivankivskogo rajonu Kijivskoyi oblasti. Arheologiya i davnya istoriya Ukrayini. 2016. Vipusk 3. S. 70–84.
- Perechen materialov ekspedicii i issledovanij v fonde Imperatorskoj Arheologicheskoy Komisii Rukopisnogo otdela nauchnogo arhiva Instituta istorii materialnoj kultury RAN / Sost. N. A. Belova. Prilozhenie: Imperatorskaya Arheologicheskaya Komissiya (1859–1917): K 150-letiyu so dnya osnovaniya. U istokov otechestvennoj arheologii i

ohrany kulturnogo naslediya / Nauchyj red.-sost. A. E. Musin. Pod obshej red. E. N. Nosova. SPb.: DMITRIJ BULANIN, 2009. S. 12–140.

Svyashenko Z. V., Skripnik O. M. Arheologiya u vivchenni istoriyi Umanshini Arheologiya i davnya istoriya Ukrayini: Zbirnik naukovih prac. Kiyiv: IA NAN Ukrayini, 2012. Vipusk. 9. S. 235–239.

Telegin D. Ya. O kulturno-teritorialnom chlenii i periodizacii neolita Ukrainy i Belorussii. Sovetskaya arheologiya. 1971. № 2. S. 3–31.

Tripilska kultura na Ukrayini... [Peredmov a do vidannya]. S. III–IV.

Trusova S. A. III-ya konferenciya po izucheniyu paleolita. Kratk e soobsheniya o dokladah i polevyh issledovaniyah Instituta istorii materialnoj kultury. Vypusk 3. Moskva-Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1940. S. 44–52.

Fabricius I. V. Arheologicheskaya karta Prichernomorya Ukrainskoj SSR. Kiev: Izd-vo AN USSR, 1951. 128 s.

Chernysh A. P. Vladimirovskaya paleoliticheskaya stoyanka. Byulleten komissii po izucheniyu chetvertichnogo perioda № 17. Moskva: Izd-vo AN SSSR. S. 43–51. URL: http://www.ginras.ru/library/pdf/17_1953_bull_quatern_comission.pdf

Sherbakivskij V. Tilopalni tochki i malovana keramika. Tripilska kultura na Ukrayini... S. 119–138.

Yu. R. Perlini nashogo muzeyu. Umanskij golos. 1942, № 96, 29 listopada. S. 4.

Yakimovich V. Umanskij park Sofiyivka. Umanskij golos. 1943, № 61, 5 serpnja.

Yakimovich M. Umanskij park Sofiyivka. Umanskij golos. 1943, № 62, 8 serpnja. S. 3.

Yakimovich M. Umanskij park Sofiyivka. Umanskij golos. 1943, № 63, 12 serpnja. S. 3.

Yakimovich M. Umanskij park Sofiyivka. Umanskij golos. 1943, № 64, 15 serpnja. S. 3.

Yakimovich M. Arheologichni doslidi bilya s. Zahvativki (Chervonij Kut) Ternivskogo r. Gumanskoyi okr. z rr. 1925–1928. Hronika arheologiyi ta mistectva. 1930. Ch. 1. S. 37–40 URL: http://www.vgosau.kiev.ua/load_period-sb/HrAM_1.pdf

Yakimovich M. Umanskij muzej naperedodni vidkrittya. Umanskij golos. 1941. № 13, 16 zhovtnya. S. 3.

Yakimovich. Do vidkrittya Umanskogo muzeyu. Umanskij golos. 1941. № 26, 30 listopada. S. 3.

Yanenko A. Istoriya muzejnoyi arheologiyi USRR (1919–1934). Kiyiv: Nac. Kiyev-Pecherskij istor.-kult. zapovidnik, 2016. 368 s.

Yanenko A. S. Muzeyi Kiyivshini i Zhitomirshini ta yih uchast v arheologichnih doslidzhennyah regionu v 1945–1946 rr. (za materialami arhivu M. Ya. Rudinskogo). Sivershina v istoriyi Ukrayini. 2014. Vipusk 7. S. 304–311. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svui_2014_7_75.

Received 28 June 2020

Accepted 15 July 2020